

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію В.А. Павлюк “Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини” [Вінниця, 2016. – 244 с.], подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Сучасна ономастична наука протягом останніх десятиріч здійснила кількісний і якісний прорив у дослідженні антропонімії української мови: завершується вивчення, інвентаризація й лексикографічне упорядкування офіційних антропонімів (праці Г. Бачинської, Т. Буги, І. Єфименко, Л. Кравченко, І. Корнієнко, І. Панчук, В. Познанської, І. Скорик, І. Фаріон, О. Черноус, В. Шульгача та ін.), але й досі одним із важливих її напрямів залишається дослідження неофіційного антропонімікону, зокрема прізвищ, які є репрезентантами живого народного мовлення, яскравим прикладом мовотворчості, містять багату й цінну інформацію про спосіб буття нашого народу, його світосприйняття та світогляд. З огляду на це актуальними стали дослідження неофіційних антропонімів різних регіонів України (на території Закарпаття – П. Чучки, Бойківщини – Г. і Д. Бучків, Західного Полісся – Г. Аркушина, Середнього Полісся – І. Козубенко, Галичини – Р. Осташа, Гуцульщини – М. Лесюк, Наддністрянщини – М. Наливайко, Луганщини – Н. Федотової, Донеччини – О. Антонюк). Неофіційний антропонімікон Вінниччини досі не був об'єктом спеціального вивчення, хоча специфіка прізвищ вказаного ареалу досить цікава, оскільки на тлі місцевих говірок південно-західного діалекту спостерігаються протилежні тенденції: з одного боку, поступове згасання архаїчних типів неофіційних найменувань (пропатроніми, проандроніми, сімейно-родові найменування), носіями яких є люди переважно старшого покоління, з іншого – усе більшого поширення набувають молодіжні прізвиська, семантична й мотиваційна основа яких скерована на характеристичну деталь, вияви субкультури, іноді – латенції в межах мікросоціальних груп.

№51/01.1.3-45
Від 13.05.2016

Взаємодія вищезазначених тенденцій разом з недостатньою дослідженістю й неупорядкованістю антропонімного матеріалу Вінниччини зумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність і новизна роботи посилюється орієнтацією на комплексний підхід до аналізу антропонімів, який передбачає атрибуцію прізвищ не тільки в аспекті семантики і словотвору, що стало традиційним у дослідженні цих неофіційних назв, а й у вивченні їх граматичних параметрів та системних відношень, тому під час аналізу неофіційних антропонімів дисертантка активно залучає до методологічної бази функціональний, когнітологічний і психолінгвістичний інструментарій. Крім того, не викликає сумніву актуальність і необхідність саме цієї праці, яка продовжує традицію регіонального дослідження прізвищ і вводить до наукового обігу новий регіональний матеріал – прізвиська Вінниччини.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний опис прізвищ, що побутують в усно-розмовному середовищі жителів Вінниччини.

Практичне значення роботи визначається цінністю аналізованого фактичного матеріалу, що увиразнює лексикографічні перспективи в опрацюванні прізвищ як своєрідної підсистеми національного ономастикону. Здобуті результати також можуть бути використані на практиці в курсах ономастики, психолінгвістики, етнолінгвістики та лінгвокраєзнавства для ВНЗ та загальноосвітніх шкіл.

Дисертація належним чином апробована: авторка висвітлила результати свого дослідження на Всеукраїнських та Міжнародних конференціях, а також на звітних наукових конференціях Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Основні положення досить повно висвітлено в 10-ти опублікованих працях (п'ять з яких розміщено в наукових фахових виданнях) та авторефераті. Обсяг дисертації дає можливість дати повний ґрунтовний опис досліджуваного матеріалу. Робота містить додатки, що сприяють кращому сприйняттю одержаних результатів.

Аналізу піддано близько 4000 релевантних одиниць, зібраних протягом 2011–2015 рр. у понад 100 населених пунктах 27 районів Вінницької області.

На основі дібраного фактажу здобувачка здійснила самостійно чітку систематизацію та аналіз досліджуваних одиниць, розв'язала ряд важливих завдань, передбачених планом дисертації. Показовим є обсяг і зміст завдань дослідження (шість основних), кожне з яких виконане відповідно до обраної парадигми, що і забезпечує в кінцевому підсумку досягнення основної мети.

Наукова робота має логічну структуру відповідно до предмета, мети і завдань. Крім змістовного вступу, що містить усі необхідні для цієї частини пункти, висновків і списку використаної літератури, дисертація має три розділи, які, зрозуміло, і становлять її основний зміст. Важливим доповненням до цієї виконаної праці є додатки, особливо *“Реєстр прізвицьк Вінницької області”*.

У першому розділі *“Антропонімна категорія прізвицьк в українській мові”* докладно висвітлено історію вивчення прізвицьк у вітчизняному і слов'янському мовознавстві, визначено етапи розвитку і становлення цих назв, окреслено проблеми класифікації неофіційних антропонімів, розкрито номінативну природу прізвицьк у науковому дискурсі, описано специфіку функціонування та методику їх дослідження. Важливо, що авторка приділяє належну увагу самому поняттю прізвицька, яке й досі залишається чітко не окресленим, що, у свою чергу, є наслідком неоднозначного трактування окремих видів прізвицьк (наприклад, відіменних і відпрізвищевих) і відсутності чітких класифікацій цих онімів за різними ознаками.

Віддамо належне дослідниці в тому, що вона робить спробу розмежувати за функціональними й номінативними ознаками одиниці таких двох суміжних антропонімних класів, як прізвицьк та псевдонімів. У розділі містяться також важливі теоретичні положення щодо способів номінації в наданні прізвицьк. Авторка визначає найважливіші позамовні пресупозиції неофіційного називання (зовнішність, внутрішні риси, вікові й соціальні особливості групи, у якій носій отримує прізвицько та ін.), й відповідно до цього виокремлює власне індивідуальні найменування, вуличні, шкільні, внутрішньосімейні назви, серед яких осібне місце посідають відантропонімні утворення.

Другий розділ “*Принципи і мотиви номінації прізвиськ мешканців Вінниччини*” присвячений вивченню статистичних характеристик, мотивації за ознаками носія, конотативності індивідуальних найменувань, а також питанню відіменного та відапелятивного називання у сфері прізвиськ та з’ясуванню формально-семантичних трансформацій у неофіційній антропонімії Вінниччини. Дисертантка на основі класифікації фактичного матеріалу визначила найзагальніші статистичні характеристики, серед яких: характер мотивованості (власне мотивовані й умовно мотивовані), кількісні ознаки мотивованості (одно-, дво- й багатомотивовані) та структурні характеристики (складні, прості й складені (багатокомпонентні) найменування).

Беззаперечним здобутком дисертантки є аналіз семантичного багатства сучасних прізвиськ. Для цього вона застосовує мотиваційний підхід, на основі якого виділяє два підтипи мотивованих прізвиськ: прозоро мотивовані й ситуативно мотивовані. Багатий фактаж та ґрунтовне його опрацювання дало змогу виділити 6 лексико-семантичних груп, у межах яких прізвиська аналізуються, виходячи з конкретних мотивувальних ознак.

Віта Анатоліївна переконливо доводить, що на території Вінниччини домінують мотивовані індивідуальні назви (*Драбина, Комарик, Штунда* та ін.), а досить примітним явищем є повторювані прізвиська (*Батон, Гарбуз, Малий* та ін.), феномен яких пов’язаний переважно з мотивацією за стереотипними ознаками за зовнішністю, які в різних місцевостях стають основою неофіційного антропоніма.

Разом з тим авторка наголошує, що найпоширенішими серед індивідуальних є мотивовані зовнішністю носія, а саме: фізичними вадами (*Кульша, Гейко* – треба гукати); особливостями частин тіла (*Зозулька* – поцяткований лататтям); зросту (*Дишля, Іван-Півторак, Пуголовок, Піпка*); тілобудови, кольором волосся; особливостями волосяного покриву; специфікою одягу, прикрас; манери одягатися, рухатися; загальним зовнішнім виглядом; запахом (*Бактерія, Букет*); віком; схожістю носія з іншими особами; характером, вдачею, внутрішніми властивостями людини (*Койот, Мухомор* – жорстокість, злість; *Копійка* – жадібність). Такі номінації здійснюються за допомогою низки механізмів (від

прямого називання й характеристики, метонімічно-метафоричного перенесення – до трансонімізації та фонетичних асоціацій).

Враховуючи реалії сучасного життя, дослідниця доводить переміщення деяких семантичних груп до периферії неофіційного антропонімікону. Так, зараз досить рідко присвоюють прізвиська за етнічною ознакою, за місцем походження (проживання), що прямо пов'язано з міграційними процесами на досліджуваній території. Важливим є спостереження щодо впливу екстралінгвальних чинників на склад прізвищ та причин появи серед цих найменувань запозичених лексем, чужомовних власних імен, що вказує на мову як живий організм, здатний реагувати на позамовні чинники.

Варті на увагу спостереження щодо процесу прізвиськової номінації багатомотивованих онімів. Так, авторка зазначає, що своєрідним пусковим механізмом багатомотиваційної номінації є формальна (прізвище) або очевидна (зовнішність) ознака, на яку нашаровується внутрішня. Наприклад: *Дятел* (від прізвища Дятлов – носій прославився тим, що доносив (“стукав”) старшим на однолітків; *Циган* – носій був чорнявим і дуже хитрим.

Цікаві спостереження, що заслуговують на схвальну оцінку, проведено за відпрізвищевими та відіменними прізвишками, тобто тими, що мають внутрішню мотиваційну класифікацію. Дослідниця відзначила важливу їх особливість – під час їх деривації відбуваються процеси фонетичної модифікації, пов'язані з народно-етимологічними уявленнями про асоційовані в кореневій морфемі предмет чи явище (*Карандаш* – від Кардаш), трансформації за перекладним аналогом (переважно з російської мови, наприклад: *Фіранка* – від Тюліна, *Цвях* – від Гвоздьова), асоціативної трансформації за семантикою кореня (*Верба* – від Вербицька), трансонімізації (*Гурченко*, *Тайсон*).

Як позитивне відзначимо те, що опис прізвищк проводиться з урахуванням їх конотативної природи. Дисертантка підкреслює, що більшість прізвищк є виразно конотативними, а взаємозв'язок конотації й зовнішньої оболонки слова виявляється у виразній оцінній семантиці прізвищк, які являють собою русифіковані, просторічні або інтерферентні лексеми, що дисонує з еталоном. Цей

дисонанс переноситься й на особу, що піддається оцінці (*Алень, Закльонка, Хароша*). Крім того, конотація образності, яка підпорядкована й соціальній оцінці, виражається у прізвиськах, твірні основи яких уже мають відтінок кумедного, негативно оцінюваного або недискретного (*Тазік, Чарочка, Пукась* тощо). Виразну позитивно-іронічну конотацію мають складені антропоніми, що містять риму, парономастичну гру слів, а також утворені за механізмом метонімії або метафори (*Светчик-Разведчик, Верблюд, Одеколон, Сливка* тощо).

Правомірно, на нашу думку, В.А. Павлюк аргументує властиві для прізвиськ Вінниччини явища формально-семантичних трансформацій, скеровані на переосмислення, пояснення, спрощення незвичних для народу назв. Ці явища, дисертантка об'єднує терміном “народна етимологія”, наприклад: *Вітер* (від Вертер), *Радзівон, Радійон* (від Радіон).

Як позитивне слід відзначити розгляд процесів деетимологізації у сфері умовно мотивованих прізвиськ Вінниччини та встановлення їх причин, серед яких: а) втрата службової морфеми: *Бодя, Таха*; б) використання малопродуктивних афіксів, які затемнюють внутрішню форму слова: *Гарула* (гарувати + суфікс -ул-); в) послугування маловідомою лексикою, що призводить до непрозорості внутрішньої форми: *Зіко, Куйка*; г) заміна однієї кореневої морфеми на іншу: *Зіть* (зять), *Руля* (Руслан); г) використання звуконаслідувальної чи вигуківної лексики у функції кореня: *Балаба, Бібіка* та інше.

Важливими й потрібними є спостереження дисертантки за способами надання прізвиськ Вінниччини, серед яких виділено безпосередню характеристику (*Вася Скромний, Коля Неохота*), афіксальну трансформацію паспортного імені (*Андрончик, Женьдос*), безпосередню й опосередковану метафоризацію (*Йож* – схожий на їжака, *Краснуха* – схожий на хворого на краснуху).

У третьому розділі “*Грамматична й словотвірна структура неофіційних антропонімів Вінниччини*” дисертантка звертає увагу на загальні граматичні характеристики прізвиськ, аналізує лексико-семантичний та морфологічний способи творення, а також фонетичну модифікацію як специфічний тип деривації неофіційних найменувань регіону.

Дослідниця, комплексно характеризуючи граматичні особливості прізвищ (частиномовна належність, показники категорії роду, відмінка), доходить висновку, що більшість назв – це відіменникові утворення (92%), відприкметникові прізвища становлять 6%, інші ж частини мови представлені спорадично.

Грунтовно схарактеризовані лексико-семантичний (трансонімізація та транспозиція) та морфологічний способи творення прізвищ.

Авторка наукової роботи акцентує на тому, що трансонімізація реалізує механізми на основі метафори, за якими власні назви (імена політичних діячів, діячів культури, письменників, артистів, героїв мультфільмів, казок тощо) переходять до прізвищ, наприклад: *Бендер*, *Лунтік*, *Товариш Шпак*. Такий перехід відбувається завдяки високій культурологічній та експресивній ємності власних назв.

В.А. Павлюк підкреслює, що цікавим і поширеним явищем у царині творення прізвищ Вінниччини є специфічна трансонімізація з перенесенням на носія: а) іншого, не паспортного імені, не пов'язаного з носієм чи його родичами (*Вальдемар* – носій називав так себе для солідності); б) ізоляція форми паспортного імені, демінутивна, згрубіла або інша форма якого стає прізвищем, що пов'язано з потребою ідентифікації (*Любаша*, *Ваха*).

Дисертантка зазначає, що характерними у сфері творення прізвищ Вінниччини є метафоричні перенесення. За лексико-семантичними групами виділяють перенесення з назв тварин (*Кот*, *Тхоряка*), птахів (*Рябчик*, *Шпак*), рослин або їх частин (*Помідор*, *Пишоно*), з атрибутивних назв (*Доля*, *Кілограм*), назв дрібних предметів (*Спічка*, *Шарик*) та ін. Метонімія ж тематично й структурно обмежена й передбачає перенесення з інструмента дії, елемента зовнішності, екіпірування на особу-носія (*Віник*, *Коцюба*, *Кіпець*), але метонімія є універсальним механізмом творення прізвищ, за реалізації якого одна з ознак носія розширюється й займає позицію антропоніма.

Важливо, що в дисертації окремо розглянуто суфіксацію як різновид морфологічного способу, що характеризується типовим для прізвищ

використанням патронімічних та матронімічних суфіксів з додатковою присвійною семантикою або десемантизованою присвійністю формантів.

Вдало доповнюють словотвірну характеристику прізвищ і спостереження за особливостями фонетичних модифікацій у досліджуваних антропонімах. Так, дисертантка підкреслює, що для жителів Вінниччини характерна українсько-російська інтерференція, що виражається у використанні: а) фонетичних особливостей; б) російських коренів; в) російських суфіксів або комбінації цих ознак. Тут авторка виділяє групи прізвищ, модифіковані за правилами російської орфоєпії, зокрема: 1. Гіперичне “акання”: *Калян*. 2. Заміна **и** на **і**: *Бабнік*, *Мандарін*. 3. Пом’якшення перед звуком **е**: *Піпетка*, *Пропелер*. 4. Заміна кореня на російський: *Віршовкіна*, *Чугун*.

Загалом дисертація В. Павлюк викликає інтерес, є важливою та потрібною для української ономастики. Запропонований і реалізований шлях аналізу обраного мовного об’єкта в основному є продуктивний – це підтверджують одержані результати дослідження; вони важливі для поглиблення теорії ономастики, для укладання словників антропонімів. Разом з тим, визначаючи перспективу подальшої роботи дослідниці, зазначимо, що робота викликає певні зауваження й побажання.

1. У дисертаційному дослідженні простежується невпорядкованість вживання термінології для позначення прізвищ із затемненою, непрозорою семантикою. Авторка паралельно вживає терміни “умовно мотивовані” (наприклад, ст. 62), “умовно невмотивовані” (ст. 70). Так само неправомірно вжито терміни “антропонімічні” (утворення, назви), “відантропонімічні” (прізвиська) (ст. 26, 27, 45) замість “антропонімні”, “відантропонімні”.

2. На наше переконання, у дисертаційній праці загалом добре проведено лексико-семантичний аналіз прізвищ, чітко виділено лексико-семантичні групи. Але варто було б більше уваги приділити поясненню мотивів номінації, оскільки ономастичне значення деяких антропонімів залишається незрозумілим. Наприклад, до назв, мотивованих схожістю носія з особами певної національності, віднесено такі, як *Копірка*, *Ксерокс*, *Шрек* (ст. 81).

3. Позитивно, що авторка збирала сучасні прізвиська не тільки в селах, але і в містах. Маючи такий матеріал, можна було б ширше провести порівняння сільських і міських прізвищ і виявити як спільні, так і відмінні риси, наприклад, щодо мотивів іменування, способів творення, мовної бази прізвищ.

4. Загалом робота написана літературною мовою, оформлена кваліфіковано, але іноді в ній трапляються мовні огріхи: а) вживаються нетипові в українській мові сполуки: “представляють собою” (ст. 94), “біля 2%” (ст. 62), “феномен повторюваності ... лежить в асоціативній природі звуконаслідувальних слів” (ст. 64), “в даному випадку” (ст. 81); б) російська дослідниця З. Нікуліна зарахована до українських науковців (ст. 20), в) є окремі технічні недогляди, зокрема, порушені правила технічного переносу прізвища та ініціалів з рядка в рядок (ст. 74), замість тире вжито дефіс (ст. 75), в окремих словах написані не ті літери: королювання (ст. 131).

Зауваження до дисертації не стосуються її основних положень, вони мають характер уточнень, рекомендацій щодо подальшого дослідження прізвищ. Дослідниця досягла поставленої мети, розв’язала передбачувані завдання. Подана до захисту наукова робота, що є першим монографічним дослідженням сучасних прізвищ Вінниччини, виконана сумлінно, з належним осмисленням фахової літератури, глибоким обґрунтуванням висвітлюваних явищ з відповідними узагальненнями та висновками, вона дає підстави твердити про важливість і цінність її результатів для сучасної ономастики.

Практичне значення дисертації насамперед полягає в тому, що зібрані антропоніми будуть у почесному реєстрі “Словника прізвищ Вінниччини”, результати дослідження дискутуватимуться на теоретичних мовознавчих курсах, спецкурсах, стануть у нагоді студентам та аспірантам під час написання наукових робіт.

Аналіз реферованої наукової роботи та публікацій дає нам право ще раз стверджувати, що обрана тема дослідження відзначається новизною, актуальністю і є перспективною для подальших ономастичних студій, що дослідниця здобула

високу професійну підготовку й ерудицію, виявила вміння самостійно і творчо розв'язувати складні завдання обраної теми.

Усе сказане дає підставу вважати, що дисертація **“Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини”** є логічно завершеною і відповідає встановленим ДАК України вимогам, що висувуються до робіт такого типу, а її авторка – Павлюк Віта Анатоліївна – заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології і культури
Донецького національного університету

О.В. Антонюк

